

**ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR ÇERÇEVESİNDE
ENGELLİLERİN EĞİTİM HAKKI**
*EDUCATION RIGHT OF DISABLED INDIVIDUALS IN THE
CONTEXT OF INTERNATIONAL CONTRACTS*

Prof. Dr. Zülfü DEMİRTAŞ*

ÖZET

Bireyin çevresine uyumunu ve gelişmesini sağlamayı hedefleyen eğitimin toplumda yaşayan her birey açısından bir hak olarak kabulü İkinci Dünya Savaşı sonrasında benimsenen bir düşüncedir. Dünyada yaşanan insan haklarına yönelik olumlu düşünceler, eğitim alma hakkının da her birey için vazgeçilmez haklar arasında olması gerektiği anlayışını egemen kılmıştır. Bu dönemde yapılan pek çok antlaşmada eğitim hakkının devletler tarafından bütün vatandaşlarına tanınması, eğitimin en azından temel eğitim düzeyinde ücretsiz olması, ortaöğretimde eğitimin çeşitlendirilmesi, yükseköğretimin fırsat ve imkânları ölçüsünde herkese açık olması hükümleri yer almıştır. Bununla birlikte eğitimde dezavantajlı gruplara ayrımcılık yapılmamasının yanında pozitif ayrımcılık yapılması düşüncesi egemen olmuş ve bu düşünce de uluslararası sözleşmelere yansımıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmaların neredeyse tamamını onaylamıştır. Bundan dolayı Türkiye bütün bireylerin eğitim hakkı ile birlikte, engellilerin eğitim hakkını tanımaktadır. Engellilerin eğitim hak-

ABSTRACT

Adopting education as a right for every individual living in society is an idea adopted after the Second World War. Positive thoughts about human rights in the world have made the understanding that the right to education should be among the indispensable rights for every individual. In many contracts made during this period, the education right to be granted to all citizens by the states: education should be free at least at the level of basic education, diversification of education in secondary education, higher education opportunities and opportunities to be open to everyone in the provision took place. In addition to not discriminating against disadvantaged groups in education, the idea of positive discrimination prevailed and this idea was reflected in international contracts. Turkey has signed many contracts signed after the Second World War. Therefore Turkey recognizes the education right, the right to education of all individuals with disabilities. There are important obstacles for disabled people to exercise their right to education in normal schools and classrooms within the normal education

* Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı

kını normal eğitim sistemi içerisindeki normal okul ve sınıflarda kullanabilmesinin önünde önemli engeller vardır. Bu engellerin kaldırılabilmesi için özel eğitim ve kapsayıcı eğitimi seçeneklerinin devreye girmesine gereksinim vardır. Özel eğitim seçeneği, gereksinimlerinden dolayı engellilere ayrı okul ve sınıflarda eğitim verilmesini gerektirir. Kapsayıcı eğitim seçeneği ise genel okul ve sınıfların, özel gereksinimi olan bireylerin gereksinimlerini karşılayabilecek düzenlenmesini gerektirir. Özel gereksinimi olan bireyler bu sınıflarda eğitime devam ederek akranları ile kaynaşabilmektedir. Bu sayede, engelli bireylerin temel eğitimden yükseköğretime olan bütün eğitim basamaklarında eğitime erişim ve devam oranları artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim hakkı, Engelli birey, Engelli bireylerin eğitim hakkı.

system. In order to remove these obstacles, there is a need for special education and inclusive education options. The special education option requires that disabled people receive education in separate schools and classrooms due to their needs. The inclusive education option requires that general schools and classes be organized to meet the needs of individuals with special needs. Individuals with special needs can continue their education in these classes and be able to integrate with their peers. In this way, access and attendance rates of individuals with disabilities can be increased at all levels of education from basic education to higher education.

Key Words: Education right, Disabled individual, Disabled individuals' education right.

GİRİŞ

Eğitimin insanoğlunun var oluşunda rol oynayan en önemli unsur olduğu söylenebilir. Toplumun etkin bir üyesi olabilmek için gereksinim duyulan konuşma, anlama, anlamlandırma, anlaşma, düşünme, analiz etme, talep etme, taleplere cevap verme, alet yapma, alet kullanma vb. bütün kültürel süreçler eğitim yoluyla öğrenilir ve öğretilir. Toplum içerisinde yetişen her birey eğitim yoluyla bu zorlu süreçleri gerçekleştirir. Bu nedenle cinsiyet, etnik köken, din, kültür, sosyo-ekonomik düzey farklılığı olmaksızın her birey formal ve informal şekilde eğitilerek sosyal bir varlık olma özelliği kazanır. Diğer farklılıklarla birlikte zihinsel ya da bedensel engelinin olup olmamasının da bireyin bu eğitim süreçlerinden yararlanmasından olumlu ya da olumsuz etkilenmesi beklenmez. Bu bağlamda yetersizliği ya da engeli olan bireyler diğerleriyle eşit düzeyde eğitim hakkına sahiptirler. En azından hukuk sistemleri açısından durum böyledir.

Doğuştan getirilen ya da sonradan maruz kalınan bazı nedenlerden dolayı bireyler engelli duruma düşebilmektedir. Her toplumda yaklaşık olarak bireylerin %10'unun engelli olduğu bilinen bir olgudur. Bu oranların Türkiye toplumunda da geçerli olduğunu gösteren bulgulara ulaşmak mümkündür. Türkiye nüfusunun yaklaşık %13'ü engellidir, bu oranın %6'sı hiçbir şekilde eğitim almamıştır ve %36,3'ü okur-yazar değildir. Bu bağlamda engellilerin temel haklardan biri olan eğitim hakkını yeterince kullanmadığı ve buna bağlı olarak birçok problemin meydana çıktığı söylenebilir. Oysa toplumun her bireyi için temel hakların kullanılmasını amacıyla değişik sistemlerin devreye girmesi istenir. Engelli bireylerin de bu haklardan eşit şekilde yararlanabilmesini içeren sosyal ve ekonomik bütünleşme sürecinde, kendi geleceğini tayin edebilme şansına sahip olması beklenir.¹

Bu makalenin amacı, doğuştan getirilen ya da sonradan ortaya çıkan bedensel engellilik durumunun bireylerin yükseköğretime kadar olan eğitim hizmetlerinden yararlanıp yükseköğretime erişim hakkına halel getirip getirmediğinin hukuksal ve kavramsal yönden irdelenmesidir. Bu amaca ulaşmak için yapılan uluslararası sözleşmeler ile alanda yapılan akademik araştırmalar analiz edilmektedir. Bu özelliğinden dolayı araştırmada nitel araştırma yaklaşımı tercih edilmiş ve doküman analizi deseni kullanılmıştır.

Engelli Birey

Engel, “bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep, mâni, mahzur, müşkül, pürüz, mânia, handikap, ket”² şeklinde tanımlanmaktadır. Bireysel engel durumu

¹ Orhan, S. ve Genç, K.G. (2017). Sosyal Bir Hak Olarak Engelli Bireylerin Eğitim Hakkı: Engelli Bireylerin Eğitiminde Yaşanan Problemlerin Beş İlçe Bazında Sakarya İlinde İncelenmesi, s. 154.

² TDK (1998). *Büyük Türkçe Sözlük*. Yayın No: 549, s. 713

ise bireye özgü olup genellikle biyolojik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bireye özgü olan bu durum, bireyin toplumda değişik rol ve yükümlülükler üstlenerek yaşamını devam ettirmesi ve toplumsal beklentileri karşılamak zorunda olmasından dolayı, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak görülmektedir. Engel durumu kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve yasal faktörlerden etkilenmektedir.³ Olumlu kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve yasal ortamlar, bireyin biyolojik faktörlerden kaynaklanan eksikliklerini kendisi için bir engel olmaktan çıkarabilir. Yürüme yetisine sahip olmayan bireylere akülü ve tekerlekli araba/sandalye temin etmek, apartman giriş-çıkışlarını, şehrin cadde ve sokaklarını bu araçlarla gezilebilecek duruma getirebilen bir ortam, birey için yürüme yeti kaybını engel olmaktan çıkarmış olacaktır.

Engelli kavramına ilişkin üzerinde en geniş uzlaşısı olan tanım, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmede yer alan tanımdır.⁴ Türkiye, Sözleşmeyi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamış ve 14 Temmuz 2009 tarihinde Resmi Gazetede yayınlamıştır. Sözleşmeye göre “engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.” Sabit bir engelli tanımı yapmaktan kaçınılan bu bakış açısı ile birçok yeti kaybının engel olmaktan çıkarılabileceği vurgulanmak istenmektedir. Bundan dolayı belirli bir tanım yapmak yerine sonradan yapılabilecek tanımlara fırsat verilmiş olmaktadır.

Engelli bireylerin genel nüfus içerisindeki oranı hakkında kesin bilgi vermek zor olmasına rağmen bazı araştırmalar bu konuda fikir sahibi olmaya yardımcı olabilecek niteliktedir. Bu bağlamda, 2002 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı tarafından yayınlanan araştırmaya göre, engellilerin toplam nüfus içindeki oranı %12.29'dur. Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel özürülülerin oranı %2.58; süreğen hastalığı olanların oranı %9.70'tir.⁵ Süreğen hastalığı olan bireylerin, gerekli çevresel düzenlemeler yapılması halinde, eğitim hakkından yeterince yararlanabileceğine şüphe yoktur. Bu durumda, nüfusun %10'una yakını eğitim hakkını kullanabilecektir. Diğer engel durumlarının

³ Çağlar, S. (2009). Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı.

⁴ Aktel, M. ve Erten, Ş. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Engellilik Alanına Yaklaşımı: Hükümet Programları Üzerinden Bir Değerlendirme. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), s. 166.

⁵ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (2002). *Türkiye Özürülüler Araştırması*. <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>

genel nüfus içerisindeki oranları şöyledir: ortopedik engel %1.25, görme engeli 0.60, işitme engeli %0.37, dil ve konuşma engeli %0.38, zihinsel engel % 0.48. Bu engel türleri içerisinde eğitiminde en fazla sıkıntı yaşanacak grup zihinsel engellilerdir. Bunların oranı da %1'in altındadır. Özetle, engelli bireylerin %99'luk bir oranı müfredatta, eğitim ortamlarında ve çevrede gerekli olan uyarlamalar yapılması halinde eğitim hizmetlerinden yararlanabilecek durumdadır.

Eğitim Hakkı

Eğitim, bireyin içerisinde yaşadığı toplumun dilini, inançlarını, değerlerini, tutumlarını, tavırlarını, olaylara ve başka insanlara karşı tutum ve davranışlarını, sorunlara karşı bulduğu çözüm yollarını öğrenmesi, bunları kendi kişiliğine yansıtması sürecidir. Bir ya da birden fazla meslek öğrenmede, bu meslekleri icra ederek yaşamını devam ettirmede eğitim süreci hayati bir rol oynar. Bu önemiyetine binaen toplumda yaşayan her bireyin eğitim alma hakkı vardır ve bu hakkın yasal düzenlemeler açısından garanti altına alınması gerekmektedir.

Başaran'a (2006) göre, eğitim hakkı çift anlamı olan soyut bir kavramı ifade etmektedir. Eğitim hakkının birinci anlamı, bireyin vatandaşı olduğu devletten kendisini eğitmesini talep etmesidir. İkinci anlamı ise yasal yollarla belirlenen kişilerin başkalarını eğitime yetkisi ile donatılmasını ifade eder. İlk anlamı ile kullanıldığında eğitime hakkından ikinci anlamı ile kullanıldığında ise eğitime hakkından söz edilebilir.⁶ Eğitim hakkı konusunda hükümetlerin dört önemli yükümlülüğü olduğuna vurgu yapılmaktadır: 1) mevcudiyet, 2) erişilebilirlik, 3) kabul edilebilirlik ve 4) uyum sağlayabilirlik. Eğitim hakkı *mevcudiyet* kavramı açısından; yeterli maddi kaynaklar, yeterli sayıda ve çeşitte ihtiyaca cevap verebilecek elverişli okullar, öğretmenlerin istihdamı, özlük hakları ve sendikal özgürlüklerin mevcudiyetiyle ilgilidir. *Erişilebilirlik* kapsamında bütün çocukların yaşlarına göre zorunlu eğitime erişebilmesine fırsat verilmesidir. *Kabul edilebilirlik* kavramı eğitimin niteliği ile ilgili olup, mesleksi açıdan öğretmen ve okul yöneticilerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına vurgu yapmaktadır. *Uyum sağlayabilirlik* açısından ise okulların, her bir öğrencinin ihtiyacına yanıt verebilmesini ifade etmektedir.⁷

Eğitim, her çocuk ve yetişkinin temel hakları arasında yer alır. Eğitim hakkının gerçekleşmesi, her bireye kabul edilebilir seviyede öğrenmeyi sağlayacak fırsatların verilmesiyle mümkündür. Her bireyin ilgileri, yetenekleri, öğrenme ihtiyaçları ve özellikleri bakımından *biricik* olması eğitim sistemlerinin, her bi-

⁶ Başaran, İ. E. (2006). Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi. Ankara: Ekinoks.

⁷ Aktaran: Gülbahar, 2019; 8.

reye göre farklılık gösteren özellik ve ihtiyaçları göz önüne alan eğitim müfredatları ve düzenlemeleri içermesini gerektirmektedir.

Hak kavramı Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlükte “adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Hukuksal bir tanım olarak hak “bir kimsenin isteyebileceği, ileri sürebileceği ve kullanabileceği, devlet ve toplumun hukuk düzeni ve yasaları aracılığıyla güvence altına alınmış bir durumu” ifade etmektedir.⁹

Engelli olan ya da olmayan bütün bireyler, insan onuruna yakışan bir hayat seviyesine ulaşabilmek için, en azından temel düzeyde eğitim alma hakkına sahiptir. Bundan dolayı, günümüzde eğitim hakkı temel insan hakları arasında kabul edilmekte, eğitim hakkının gerçekleşmesi açısından sosyal devletin önemine vurgu yapılmaktadır. Zira devletlerin pozitif eylemleri olmadan eğitim hakkının var olabilmesi mümkün değildir. Sosyal devlet anlayışı, eğitimi devletin en başta gelen yükümlülükleri arasında saymakta ve tüm vatandaşların eşit imkânlar ölçüsünde eğitim hakkını kullanmasını hedeflemektedir.¹⁰

Eğitim hakkının da arasında yer aldığı insan hakları etnik köken, milliyet, din, cinsiyet veya başka özelliklerden dolayı ayırım yapmaksızın, herkes için onurlu bir hayatı güvence altına alan haklar¹¹ olup, bu haklardan, herkesin yararlanması beklenir. Sadece belli birey ve grupların bu haklardan gerektiği şekilde yararlanmaması ve insan onurunu zedeleyen her husus, bir insan hakkı sorunudur.¹² İnsan hakları negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve katılma hakları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. *Negatif statü hakları*, bireye doğuştan gelen bazı haklara, kimsenin müdahale etmemesini talep etme haklarıdır. Bu haklar, anayasada, kişinin temel hak ve özgürlükleri şeklinde yer alır. *Pozitif haklar ya da isteme hakları* olarak nitelendirilen haklar, devletin sadece dokunmamakla yetinmeyeceği, bunların gerçekleştirilmesini de sağlamakla yükümlü olacağı haklardır. Başka bir ifadeyle, pozitif statü hakları, devletten bir şeyler yapmasını talep etme hakkıdır. Bu hakların sağlanması için, devletin bireyleri birtakım olanaklarla donatması, olumlu faaliyetlerde bulunması gerekmektedir. *Katılma hakları* ise bireyin siyasal iktidarın oluşmasına ve kullanılmasına yönelik haklardır. Bu haklar sayesinde vatandaşlar siyasi karar alıcıları belirleyerek siyasi ve idari kararları etkileyebilirler. Katılma hakları, siyasal toplum içinde bireyi aktif duruma getiren haklar olduğundan dolayı anayasalarda *siyasal haklar* olarak yer

⁸ TDK, 1998, s. 926.

⁹ Çallı, Y. (2009). *Türk Anayasa Hukukunda Eğitim Hakkı*, s. 13

¹⁰ **Şişman, Y. (2014).** Engelliler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı, s. 58

¹¹ Freeman, M. (2008). İnsan Hakları Disiplinlerarası Yaklaşım, s. XVI.

¹² Sunay, R. (2013). *İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu*. s. 20

alırlar.¹³ Bu sınıflandırmaya göre eğitim hakkı, olumlu statü hakları arasında yer almakla birlikte olumsuz statü hakları ve katılma hakları grubuna da dahil edilebilir. Bireyin eğitim hakkını kullanabilmesi amacıyla devletten okul, öğretmen ders kitapları ve araç-gereç talep etmesi olumlu statü hakları kapsamındadır. Eğitim hakkından yararlanabilmesi için ayrımcılığa tabi tutulmamasını isteme hakkı negatif statü hakları kapsamında yer alır. Kendisinin, toplumun ve ülkenin siyasal bilincine katkı sağlamak amacıyla en üst düzeye kadar eğitim talep etme hakkı ise katılım hakları arasında değerlendirilebilir.

İkinci Dünya Savaşını müteakiben, eğitimin sadece devlete bırakılmayacağı anlayışına paralel olarak, hem Birleşmiş Milletler hem de sivil toplum örgütleri, bu hakkın takipçisi olmaya başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hazırlanan anayasaların neredeyse tamamında, sosyal devlet anlayışını benimsedikleri için, eğitim hakkına yer verilmiştir. Bu dönemde insan hakları savunucuları, eğitim hakkı ile ilgili ulusal ve uluslararası hukuksal düzenlemeler ve belgeler üzerinde yoğunlaşmaya başlamışlardır. Günümüzde devletlerin, eğitim hakkını herkese ulaştırabilmek için daha çok sorumluluk yükledikleri ve bütün vatandaşlarına eğitim gereksinimini adil bir şekilde karşılayabilmeleri amacıyla okul, öğretmen ve ders araç-gereçleri sağlamaya daha fazla kaynak ayırdıkları söylenebilir.

1982 Anayasasınının 90. maddesi gereği, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır. Bu madde uyarınca onaylanan insan hakları belgeleri kapsamında güvence altına alınmış haklar, devleti bağlayıcı niteliktedir. İç hukuktaki yasal düzenlemeler bu hakları güvence altına almasa da uluslararası sözleşmelerde tanınan haklar herkes için söz konusudur. Dolayısıyla, taraf olunan uluslararası sözleşmeler kapsamında yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanmada sıkıntılar bulunması halinde, ulusal mevzuatta ayrıca bir düzenleme olmasa dahi, böyle bir ihlal iddiasına dayanarak idari ve yargısal yollara başvurmak mümkündür.¹⁴

Eğitim hakkını düzenleyen başlıca uluslararası antlaşmaların bazıları ve içerikleri şöyledir: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi uluslararası hukuk açısından

¹³ Çallı, Y. 2009, s. 10-12

¹⁴ Şişman, Y. 2014, 66

eğitim hakkını ele alan en temel metin olarak kabul görmektedir. Bu beyanname, bütün insanların hür ve eşit oldukları felsefesinden hareket etmektedir. Beyannamenin 26. maddesi herkesin eğitim hakkına sahip olduğunu; eğitimin, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasız olduğunu; ilköğretimin zorunlu, teknik ve mesleki eğitimin herkese açık olduğunu; yükseköğretimin ise yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olması gerektiğini dile getirmektedir. Bu madde, o tarihten sonra oluşturulan anayasalara ve eğitim hakkı ile ilgili yapılan bütün uluslararası sözleşmelere yol gösterici olmuştur. Türkiye’de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararı 27 Mayıs 1949 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁵ Bu tarihten sonra düzenlenen 1961 ve 1982 Anayasalarında eğitim hakkına bu beyannameye olduğu şekliyle yer almıştır.

Eğitim hakkını düzenleyen diğer bir belge 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir. Bu sözleşmenin Ek 1 Protokolünün ikinci maddesi eğitim ve öğretim hakkını düzenlemektedir. Bu maddeye göre hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ebeveynlerin bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.¹⁶ Türkiye, bu sözleşmeyi kabul edildiği tarihte imzalamış ve 10 Mart 1954 tarihli Resmi Gazete yayımlayarak yürürlüğe sokmuştur.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilen ve 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi eğitim hakkına vurgu yapması açısından önemlidir. Türkiye bu sözleşmeyi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamış ve Türkçe çevirisini 11 Ağustos 2003 tarihli Resmi Gazetede yayınlamıştır. Sözleşmenin 13. maddesine göre, taraf devletler herkesin eğitim görme hakkını tanırlar; eğitim hakkının tam olarak gerçekleşmesini sağlamak amacıyla belli yükümlülükleri yerine getirirler; ebeveynlerin çocuklarına kendi inançlarına uygun bir biçimde dini ve ahlaki eğitim sağlama haklarına saygı gösterirler.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 28. ve 29. maddeleri devletlere eğitim konusunda önemli sorumluluklar yüklemektedir. Türkiye bu sözleşmeyi 17., 29. ve 30. maddelerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Lozan Barış Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tuttuğunu belirten bir çekince koyarak 14 Eylül 1990 tarihinde imzalamış

¹⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

¹⁶ http://www.tihv.org.tr/wp-content/uploads/2013/11/tur_conven.pdf

ve 11 Aralık 1994 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Bu sözleşmenin 28. maddesi devletlerin çocuğun eğitim hakkını kabul edeceğini ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri alacağını; uygun bütün araçları kullanarak, yükseköğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getireceğini; okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde yürüteceğini hükme bağlamaktadır. Sözleşmenin 29. maddesi ise çocuğun kişiliğinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi; insan haklarına ve temel özgürlüklere saygısının geliştirilmesi; çocuğun ebeveynlerine, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği kökene, ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi sorumluluğunu yüklemektedir.¹⁷

Toparlamak gerekirse, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan uluslararası antlaşmalara imza atan devletler çocuğun eğitim hakkını tanımışlardır. Bu bağlamda ilköğretimi bütün çocuklar için parasız hale getirme; mesleki ve teknik eğitimi çeşitlendirme ve her çocuğun yükseköğretime ulaşabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapma hususlarını taahhüt etmişlerdir. Türkiye de bu sözleşmelerin neredeyse tamamını imzalayarak diğer devletler gibi gerekli yükümlülüğü üstlenmiştir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmene konulan çekişmeler yoluyla devletin bütünlüğüne hanel getirebilecek dava konularında uluslararası yargı yolunu kabul etmeyeceğini açıkça deklare etmiştir. Bu durumlarda kendi anayasası ve Lozan Antlaşmasının hükümlerinin çıkmayacağını resme sözleşmelere yansıtmıştır.

Engelli Bireylerin Eğitim Hakkı

Toplumda yaşayan her birey gibi engellilerin de bütün haklarını etkin olarak kullanabilmesi için ne tür haklara sahip olduğunu ve bu hakları nasıl kullanabileceğini öğrenmesine gereksinim vardır. Engelliler bu bilince ancak eğitim hakkını kullanarak ulaşabilirler. Bununla birlikte eğitim hakkından yoksun bulunmak, hem bireyin ve toplumun gelişmesini engelleyebilir hem de sosyal barışı ve sosyal adaleti zedeleyebilir.¹⁸ Engelli bireyler eğitim hakkını kullanarak aynı zamanda, topluma etkin katılım sağlama, kendisini ve toplumu geliştirme, bir meslek sahibi olma, mesleğini etkili olarak icra etme fırsat ve imkânlarını yakalayacaktır. Bu nedenlerden dolayı eğitim haklarını en üst düzeye kadar kullanmaları kaçınılmaz bir zaruret olarak görülebilir. Engelli bireylerin önemli bir oranı özel eğitime ya da kaynaştırma eğitimine gereksinim duyarlar.

¹⁷ http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilletler.pdf

¹⁸ Şişman, Y. 2014, 58

Türkiye'nin onayladığı doğrudan engelli haklarına yönelik olarak düzenlenen ilk uluslararası düzenleme Birleşmiş Milletler tarafından 20 Aralık 1971 tarihinde kabul edilen Zihinsel Engellilerin Haklarına Dair Bildiridir. Bu bildiri, sadece zihinsel engellilere özgü haklara yer verilmiştir. Bildiri, sadece engellilerin haklarına yer verilmesi, bu grubun diğer engelliler arasında korunmaya en fazla muhtaç grup olmasına bağlanabilir. Ayrıca zihinsel engelliler kendi haklarını arama ve kullanmada da başkalarının yardımına ihtiyaç duyarlar. Engelli bireylerin eğitim hakkı ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler tarafından dört yıl sonra ikinci bir bildiri yayınlanmıştır. Genel Kurulda 9 Aralık 1975 tarihinde yayınlanan ikinci bildirinin temel amacı tüm engellilerin haklarını ayırım gözetmeksizin garanti altına alınmasıdır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, 14 Temmuz 2009 tarihli Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Bu sözleşmenin 24. maddesi engellilerin eğitimi ile ilgilidir. Maddeye göre taraf devletler, engellilerin eğitim hakkını tanırlar. Bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkânı sağlar. Eğitim hakkının yaşama geçirilmesi için gerekli tedbirleri alır. Engellilerin toplumun eşit üyeleri olarak eğitime tam ve eşit katılımlarını kolaylaştırmak için yaşamı ve sosyal gelişim becerilerini öğrenmelerini sağlar. Engellilerin ayrımcılığa uğramaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında, genel yükseköğretime, mesleki eğitime, erişkin eğitime ve ömür boyu süren eğitime erişimini sağlar. Taraf devletler bu amaçla engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin yapılmasını temin eder.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında genel eğitim hakkı ile birlikte engellilerin eğitim hakkı da uluslararası hukuksal metinlerde yer almaya başlamıştır. Devletler, engelli vatandaşlarına yönelik ayırım yapmayacakları ve eğitim hakkını kullanabilmeleri için gerekli tedbirleri alacaklarını değişik bildirimleri ve sözleşmeleri onaylayarak ortaya koymuşlardır.

Engellilerin Eğitime Erişebilirliği

Erişebilirlik kavramı ekonomik, sosyal ve kültürel çevreye ulaşabilme, bu çevrelerde verilen hizmetlerden yararlanma ve katkıda bulunma olanaklarına sahip olmayı ifade etmektedir. Erişebilirlik, her çeşit hakkın kullanılmasında etkili ve önemli bir unsurdur. İnsan hak ve özgürlüklerinin kullanımı, bunlara erişimin sağlanmasıyla yakından ilişkilidir. Engelli bir çocuğun eğitim hakkını tam olarak kullanabilmesi için uygun koşulların oluşturulması zorunludur. Çocuğun mümkün olduğunca genel eğitim sistemi içinde yer alması, diğer yaşlılarıyla birlikte,

güvenlikli ve erişilebilir bir okul ortamında, esnek müfredat, uzman öğretmenler ve eğitim materyallerinin sağlandığı bir çevrede eğitim görmesi için toplumsal, fiziksel ve kültürel engellerin kaldırılmasına gereksinim vardır.¹⁹

14 Temmuz 2009 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme engellilerin eğitime erişebilirliği ile ilgili olarak önemli hükümlere yer vermektedir. Bu sözleşmeye göre engelli gelişmekte olan bir kavram olup, engellilik durumu, engelli bireylerin topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Engellilik durumu ile baş edebilmek amacıyla engellilere fırsat eşitliği sağlanmasına yönelik ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde politikaların, planların, programların ve eylemlerin geliştirilmesi, tasarlanması ve değerlendirilmesine gereksinim vardır. Engelliliğe ilişkin konuların sürdürülebilir kalkınmayla ilgili stratejilerin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmasının önemlidir. Engelli bireyler birbirinden farklılık gösterirler. Tüm engellilerin insan haklarının güçlendirilmesi ve korunmasının gereklidir. Engellilerin topluma eşit bireyler olarak katılmaları önündeki manilerin halen mevcudiyetini korumakta ve dünyanın her yerinde engelliler, insan hakları ihlallerine maruz kalmaktadır. Sözleşme aynı zamanda, engellilerin kamusal alanda verilen her türlü hizmetten yararlanabilmeleri için devletlerin alacakları gerekli tedbirler sıralamakta, engellilerin bina ve kurumlar ile bilgiye rahatça erişebilmelerinin sağlanmasını detaylı olarak düzenlemektedir.

Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme gereğince taraf devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alırlar. Kamuya açık veya kamu hizmetine sunulan tesis ve hizmetlere erişime ilişkin asgari standart ve rehber ilkelerin geliştirilmesi, duyurulması ve bunlara ilişkin uygulamaların izlerler. Kamuya açık tesisleri işleten veya hizmet sunan özel girişimlerin engellilerin ulaşılabilirliğini her açıdan dikkate almalarını sağlarlar. İlgili kişilerin engellilerin karşılaştığı ulaşılabilirlik sorunlarıyla ilgili olarak eğitilmesini sağlarlar. Engellilerin karşılaşılabileceği fiziksel engelleri ortana kaldırırılar.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, engellilerin haklarını diğer bireylerle birlikte eşit temelde kullanabilmelerine hizmet edecek “evrensel tasarım” ve “makul uyumlaştırma” kavramları tanımlanmış, makul uyumlaştırmanın yapılmaması ayrımcılık olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda engelli öğrencilerin

¹⁹ Çağlar, S., 2012, s. 542

karşı karşıya kalabilecekleri engelleri aşması için gerekli çevresel ve müfredatla ilgili düzenlemelerin yapılmaması erişebilirliği engelleyen faktörler olarak kabul edilmektedir.²⁰

Türkiye'nin engelli politikalarını, Ulusal Program ve Avrupa Birliği'nin Türkiye Düzenli İlerleme Raporları çerçevesinde ortaya koyma amacıyla gerçekleştirilen araştırma bulguları, ilk kez 2001 yılında hazırlanan, 2003 ve 2008 yıllarında revize edilerek yeniden düzenlenen Ulusal Program'ın her üç versiyonunda da engellilerin eğitimine yönelik herhangi bir taahhütte bulunulmamıştır.²¹ Ulusal Programda yer alan diğer yedi alana (Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik, Erişilebilirlik, İstihdam, Sağlık/Rehabilitasyon, Sosyal Yardım, Mevzuat ve Kurumsal Yapı) en az bir versiyonda yer verilmesine rağmen engellilerin eğitim haklarına hiç değinilmemiş olması eğitime verilen/verilmeyen önemin bir göstergesidir.

Avrupa Komisyonu 1998 yılından itibaren aday ülkelerin Kopenhag kriterlerine uyum konusunda kaydettiği gelişmeleri yıllık olarak değerlendiren raporlar yayımlamaktadır. Söz konusu raporlar 2016 yılına kadar "İlerleme Raporu", sonrasında ise "Ülke Raporu" olarak adlandırılmıştır.²² 1998, 1999, 2000, 2001, 2005, 2007, 2008, 2009 ve 2010 yılı Düzenli İlerleme Raporlarında eğitim alanına ilişkin tespit bulunmamaktadır. Bu alanda, ilk ve orta öğretime dâhil olan engelli öğrencilerin sayısında artış olduğu ancak üniversiteye gidebilen engelli sayısının az olduğu, mesleki eğitim ve hayat boyu öğrenme imkânlarının sınırlı bulunduğu, özel eğitim hizmetlerinin izleme, değerlendirme ve denetiminde sıkıntılarının mevcut olduğu, eğitimin daha kapsayıcı hale getirilmesi gerektiği tespitleri öne çıkmaktadır.²³ Bu veriler, engellilerin eğitime erişebilmelerinin önündeki engellerin kararlılıkla kaldırılmasına çalışılmasına gereksinim olduğunu göstermektedir.

Engelliler İçin Eğitimde Fırsat Eşitliği

Eğitimde fırsat eşitliği kavramı ilk etapta, fakirlere eğitim imkânının sunulması şeklinde algılanmaktadır. Oysa gerçek fırsat eşitliği, bireylere yetenek ve zekâlarını en uygun düzeyde geliştirme fırsatının sunulmasını ifade etmektedir. Eğitim kurumlarının fırsat eşitliğini sağlaması, bireyin ilgi ve yeteneklerini ortaya çıkarabilmesi ve geliştirebilmesi ile orantılı görülmektedir.²⁴ Fırsat eşitliği

²⁰ Şişman, Y. 2014, s. 75

²¹ Erten ve Aktel, 2016, s. 1283

²² https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html

²³ Erten ve Aktel, 2016, s. 1287

²⁴ Özden, Y. (2000). Eğitimde Dönüşüm: Eğitimde Yeni Değerler. Pegem A Yayıncılık, 2000, s. 24

bakış açısı, bazı birey ya da grupların özel durumları nedeniyle toplumdaki diğer bireylerden daha başlangıçta farklı olduğunu ve bu bireylerin fırsatlara erişimleri sağlanmadığı ve yasal güvenceye kavuşturulmadığı sürece toplumun geri kalanıyla eşit olunamayacağını savunur. Bu anlamda fırsat eşitliği *başlangıçta eşitliği* savunur. İnsan hakları bağlamında fırsat eşitliği, genelde ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak ve ayrımcılık yasağı ile beraber kullanılan bir kavramdır.²⁵ Toplum dışına itilmiş birey ve grupların, diğer birey ve gruplarla adil şekilde insan haklarından yararlanabilmesi için ayrımcılık yasağı yeterli değildir. Bununla birlikte, engellilerin haklarını kullanabilecek fırsatlara erişimlerinin sağlanması ve hakların kullanımı açısından diğer birey ve gruplarla eşit fırsatlara sahip kılınmasına gereksinim vardır.

Engelliler bakımından fırsat eşitliği söz konusu olduğunda, çeşitli kavramlara başvurulmaktadır. Olumlu ayrımcılık, özel önlemler, olumlu eylem kavramları, fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik araçlar olarak değerlendirilmektedir.²⁶ *Olumlu ayrımcılık*, alınan özel önlemlerin gerçekleştirilmesinin engellilere ayrı haklar sunmadığı, engelli olmayan bireylerin sahip olduğu hakları engelliler için kullanılabilir hale getirdiğini bu anlamda ayrımcılık oluşturmayacağını ifade eder. Özel önlem kavramı, kaldırımlara, binalara rampa yapılması gibi düzenlemeler yapılarak fiziksel engelliler için özel düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir. *Olumlu eylem ise*, engellilerin topluma eşit ve tam katılımını sağlamak için yapısal dezavantajlarının azaltılması, çevresel engellerin yok edilmesi, uygun seçim şanslarının yaratılması anlamına gelmektedir.

UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) tarafından 14 Aralık 1960 tarihli genel toplantıda kabul edilen Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme doğrudan engellilerin eğitim hakkına ilişkin olmamakla birlikte, eğitimde ayrımcılığı yasaklaması bakımından bu hakkı önemli ölçüde etkilemektedir. Sözleşmenin amacı bakımından ayrımcılık terimi; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, ekonomik güç ya da doğuş temeli üzerinde ayrımcılık yapılmasını yasaklamaktadır. Ancak dini eğitim, dil eğitimi, erkek ve/veya kızlar için verilen eğitim ve özel eğitime gereksinim duyanlar için ayrı eğitim sistemlerinde ya da kurumlarında eğitim verilmesi ayrımcılık sayılmamaktadır. Bu sözleşme Türkiye tarafından henüz onaylanmamıştır. Sözleşmenin dokuzuncu maddesinin “Bu sözleşmeye çekince konamaz” hükmünün Türkiye’nin onaylamasının önündeki en önemli engel olduğu söylenebilir. Türkiye’nin benzer sözleşmeleri onaylarken çekinceler koymasından yola çıkılarak bu düşünceye varmak mümkündür.

²⁵ Çağlar, S., 2009, s.46

²⁶ Çağlar, S., 2012, s. 48-49

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1993 yılında kabul ettiği Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar belgesinde engellilerin topluma eşit katılımı için bazı önkoşullardan söz edilmektedir. Bu bağlamda, eşit katılım için hedef alanlar arasında eğitim de sayılmış, engellilerin olağan yapılar içinde verilen eğitime herkesle birlikte ve fırsat eşitliği temelinde katılımının sağlanmasına ilişkin hedefler açıklanmıştır. Engellilerin eğitim hakkını düzenleyen altıncı maddeye göre devletler, engelli çocuklar, gençler ve yetişkinler için, kaynaştırılmış ortamlarda ilk, orta ve yüksekokul seviyelerinde eğitimde fırsat eşitliği ilkesini kabul etmelidir. Bu amaçla devletler, öğretmen eğitimini öğretmenlerin gereksinim duyulan yeterliklere sahip olacak şekilde iyileştirmek ve engelli bireylerin engelli olmayanlarla aynı eğitim seviyesine getirilmesine yönelik desteği sağlamak zorundadır.²⁷

Yukarıda verilen uluslararası antlaşmalar engelli bireylerin eğitime erişebilirliği ve eğitim fırsatlarına sahip olması konusunun Türkiye Devleti tarafından güvence altına alındığını açıkça ortaya koymaktadır. Başka bir ifade ile engellilerin eğitim hakkının önünde yasal herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak engelli bireylerin eğitim hakkını kullanabilmeleri, normal eğitim sistemlerinde, kurumlarında, okullarında, sınıflarında ve eğitim müfredatları içerisinde pek mümkün değildir. Bu amaçla özel eğitim ve kapsayıcı eğitim, engellilerin sorunlarına çözüm bulmada birbirini tamamlayan iki farklı seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özel Eğitim

Özel eğitim beden, zihin, duygusal ve sosyal gelişim özellikleri yönünden normal öğrencilerin gelişim ve özelliklerinden ayrılan öğrencilerin eğitim ve öğretim işlerini kapsayan çalışmaları ifade etmektedir.²⁸ Özel eğitim kavramı ile “ortalama öğrenci özelliklerinden önemli ölçüde farklılaşan öğrencilere sağlanan, bireysel olarak planlanmış ve bireyin bağımsız yaşama olasılığını en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen eğitim hizmetlerinin bütünü”²⁹ ifade edilmektedir. Bu eğitim, ağır engellilere, birden çok yetersizliğe sahip olanlara, işitme ve görme gibi duysal yetersizliği olanlara, genellikle ayrı özel eğitim sistemlerinde ya da okullarında eğitim verilmektedir. Bu tür engelliler, normal eğitimden faydalanamayacakları, eğitim düzenini bozarak akranlarının eğitim hakkını ihlal edecekleri saikiyle pek çok ülkede özel eğitim okullarına yönlendirilmektedir.³⁰

²⁷ Şişman, 2014, s. 72-73

²⁸ Özsoy, Y., Özyürek, M ve Eripek, S. (1992). Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar, s. 7.

²⁹ Kırcaali-İftar, G. 1998, s. 3

³⁰ Çağlar, S., 2009, s. 101

Özel eğitim kapsamında öne çıkan en genel ilke, özel gereksinimi olanlar bireylere verilen özel hizmetlerin, akranları ve ailesiyle en fazla birlikte olabilecekleri ortamlarda verilmesidir. Bu ilke doğrultusunda öne çıkan uygulama, engellilerin genel eğitim veren okullardaki sınıflara yerleştirilmesi ve gereksinimlerinin bu ortamlarda karşılanmasıdır. Gereksinim duyulan *makul düzenlemeler* (konuşma terapisi, psikolojik hizmetler, sosyal çalışmalar, özel donanımlı ulaşım araçları ile gerekli mimari düzenlemeler) engellilerin özel eğitim hizmetlerinden etkin yararlanabilmesi açısından gerekli görülmektedir.³¹ Engelli birey normal sınıfta akranları ile birlikte eğitimine devam ederken gereksinim duyduğu makul düzenlemeler gerçekleştirilerek akranlarının gerisinde kalmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin özel eğitim okullarında ya da ortamlarında eğitim almaları beklenen ve arzu edilen bir durum değildir. Aksine bundan kaçınılması beklenir. Engelli bireylerin toplumla en fazla iç içe olabilecekleri bir şekilde eğitim almasının birey, aile ve toplum açısından en geniş yararı doğuracağı beklenmektedir. Engellilerin %80-90'ının genel eğitim sistemindeki okullarda, daha ciddi engelleri olan %10-20'sinin özel okullarda eğitim almaya devam etmesinin gerçekçi bir oran olduğu ileri sürülmektedir. Yapılan bir araştırmada, ağır derecede görme ve işitme engelliler ile zihinsel geriliği olanlar ve yatağa bağlı ya da evden dışarı çıkamayacak düzeyde engelleri olanların oranı %5, orta düzeyde engellilerin %20, hafif engelle sahip olanların oranı %75 olarak öngörülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, özel eğitim kurumlarında eğitimin istisna olması beklenir. Fakat özel eğitim kurumları, kapsayıcı eğitimin gelişmesi için değerli bir kaynak görevi görebilirler.³²

Kapsayıcı Eğitim

Eğitim alamayan çocukların, engellilerin, dezavantajlı grupların, kızların ve kadınların eğitiminin önündeki katılım engellerinin kaldırılması ve herkes için eğitimin desteklenmesi kapsayıcı eğitimin en temel konusudur. Kapsayıcı eğitimin özneleri, engelli, dahi, azınlığa mensup, yabancı veya göçebe, çalışan, sokakta yaşayan veya diğer dezavantajlı ve sosyo-ekonomik anlamda dışlanmış gruplara mensup çocuklar veya kişilerdir. Kapsayıcı eğitim ilkesine göre okullar; fiziksel, zihinsel, sosyal, duygusal, dilsel veya diğer durumlarına bakmaksızın tüm çocuklara ve gençlere uygun hale getirilmelidir. Bu eğitim sisteminde engelli çocuklar normal okul düzenine uyarlanmaz, okul düzeni engelli çocuklara uygun hale getirilir. Engelliler açısından kapsayıcı eğitimin, bu bireylerin

³¹ Şişman, Y., 2014, s. 77

³² Çağlar, S., 2009, s. 104

tamamının genel eğitim sistemindeki normal okullarda tam zamanlı eğitime devam etmeleri düşüncesini savunmaz. Kapsayıcı eğitim ilkesinin ortaya çıkış nedeni, çocukların bir kısmı için ayrı eğitim sistemi ya da mekânlarda eğitim verilmesinin çocuklar arasında ayrımcılık ve eşitsizliğe yol açtığından saptanması, ayrı eğitim kurum ve mekânlarının sayısının azaltılması ve mümkün olan en yüksek düzeyde bütün çocukların birlikte ve aynı kalitede eğitim almalarının sağlanmasıdır. Engelli çocuklar açısından bakıldığında, bu hedef makul ve isabetli görünmektedir.³³

Kapsayıcı eğitimin çerçevesi *tam kapsayıcılık* şeklinde olması beklenmez. Çünkü tam kapsayıcılık yoluyla her yerde ya da her durumda uygulama başarısının elde edilmesi güç olabilir ve sistem engelli her çocuk için fayda sağlayabilir. Kalabalık sınıflarda engelli bireylere uygun eğitim programının uygulanmasında yardımcı öğretmen veya uzman ihtiyacının karşılanamaması, bazı durumlarda bire bir verilmesi gereken desteğin verilmemesi durumunda engelli öğrencilerin özel eğitimden etkili biçimde yararlanması beklenemez. Engelli bireylerin normal eğitime yerleştirilmelerinde fiziki zorlukların yanı sıra kurumsal düzenleme ve tutumlara dayalı engellerle karşılaşmaktadır.³⁴

Çocuk Hakları Komitesi'nin 2006 yılında engelli çocukların haklarını açıkladığı 9 No'lu Genel Yorum'unda kapsayıcı eğitim; değerler, prensipler ve uygulamalar bütünü olarak kabul edilmiş, gerçekçi bir yaklaşımla kapsamı belirlenmiştir. Bu yorumda kapsayıcı eğitim, engelli çocukların eğitiminde bir hedef olarak ele alınmıştır. Komite; engellilerin tamamının kapsayıcı eğitime kısa bir gelecekte dahil edilmesinin mümkün olmadığı koşullarda, hizmet ve program alternatiflerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi, engelli ve diğer özel gereksinimleri olan bireylerin her birinin eğitim zorlukları ve gereksinimlerinin tek tek ele alınması, bununla birlikte genel eğitim sistemi içindeki diğer bireylerin eğitim hakkının da gözetilerek denge kurulmasını önermektedir.³⁵

Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin özel eğitim okulları yerine normal okullara devam etmesi ve gereksinim duyulduğunda özel eğitim uzmanları tarafından destek hizmetleri odasında bireysel olarak eğitim verilmesi kapsayıcı eğitimin en önemli özelliğidir. Bu eğitim sayesinde engelli birey yaşlıları ve toplumun diğer kesimleri ile etkileşimini koparmadan eğitim hakkını kullanabilmektedir. Bununla birlikte, normal eğitim ve sınıf ortamında verilmesinde dezavantaj ya da sakınca bulunan etkinlikler destek sınıfında bireysel şekilde verilerek çocuğun akranlarının gerisinde kalmasının önüne geçilebilmektedir.

³³ Çağlar, S., 2009, s. 97

³⁴ Çağlar, S., 2009, s. 98

³⁵ Çağlar, S., 2012, s. 554

Yükseköğretimde Engellilerin Okullaşma Oranları

Engelli bireylerin eğitim sisteminin bütün basamaklarından engelsiz bir şekilde yararlanabilmeleri durumunda ilköğretimden yükseköğretim düzeyine kadar bütün basamaklarda engelli bireylerin oranlarının az çok korunması beklenir. Ancak Yükseköğretim Kurulu istatistikleri durumun böyle olmadığını göstermektedir. Bu istatistiklere göre³⁶ 2018-2019 akademik yılında yükseköğretime devam eden erkek öğrenci sayısı 4.064.516 kadın öğrenci sayısı 3.675.968 ve toplam öğrenci sayısı 7.740.502 olmuştur. Aynı akademik yılda yükseköğretime devam eden engelli erkek öğrenci sayısı 27.331, engelli kadın öğrenci sayısı 11.911 ve toplam engelli öğrenci sayısı 39.243 olmuştur. Bu oranlara göre yükseköğretimde eğitim gören erkek öğrenci oranı bütün erkeklerin %0,672'ini; yükseköğretimde eğitim gören kadın öğrenci oranı bütün kadınların %0,324'ünü ve toplam engelli öğrenci oranı toplam öğrencilerin %0,507'sini oluşturmaktadır. Oysa engelli olmayan nüfusun yükseköğretime devam etme oranının %9,439 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar, engelli bireylerin yükseköğretim basamağına kadar eğitim alma oranlarının oldukça düşük seviyede kaldığını göstermektedir.

TÜİK tarafından 2010 yılında yayınlanan araştırma verileri³⁷ engellilerin eğitim basamaklarına göre okullaşma oranlarının eğitim seviyesi arttıkça düştüğünü göstermektedir. Bu verilere göre ilkökul mezunlarının oranı %22,3, ortaokul mezunlarının oranı %10,3, lise veya daha üstü eğitim mezunlarının oranı ise %7,7'dir. 2018-2019 akademik yılında bir yükseköğretim programına devam eden engelli öğrenci oranının %0,5 olduğunu gösteren istatistik ile birlikte değerlendirildiğinde, engelli bireylerin yükseköğretime erişim ve devam oranlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Engelli olma durumu, bireyin toplumu oluşturan diğer bireyler gibi yaşamasını zorlaştırmakta ve temel haklarını kullanmayı sınırlandırmaktadır. Bu sınırlandırmaların ortadan kaldırılması durumunda engelli bireylerin bireysel hak ve özgürlüklerini daha rahat kullanabilmelerine olanak sağlanabilir. Engellilerin yaşamlarını kolaylaştırma açısından gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasında önemli farklılıklar oluşmuş durumdadır. Gelişmiş ülkelerin çoğunluğunda engellilerin yaşamını kolaylaştıran yeterli düzeyde yasal ve çevresel düzenlemeler yapılmış olmasına karşılık gelişmemiş ülkelerde bu düzenlemeler yeterli düzeyde değildir.

³⁶ <https://istatistik.yok.gov.tr/>

³⁷ TÜİK ve ASPB (2010). *Özürülülerin sorun ve beklentileri araştırması*. Ankara: TÜİK ve ASPB

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan uluslararası sözleşmelere imza atan devletler çocuğun eğitim hakkını tanımışlardır. Bu sözleşmelerden en önemlisi ve diğer sözleşmelere de kaynaklık eden metin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesidir. Beyannamenin 26. maddesi eğitim almanın herkesin hakkı olduğuna hükmetmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ek 1 Protokolün ikinci maddesi eğitim hakkını savunan başka bir uluslararası sözleşmedir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi de her çocuğun eğitim hakkı olduğunu ifade etmektedir. Bu antlaşmaları onaylayan Devletler, ilköğretimi bütün çocuklar için parasız hale getirme; mesleki ve teknik eğitimi çeşitlendirme ve her çocuğun yükseköğretime ulaşabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmayı taahhüt etmişlerdir. Türkiye de bu sözleşmeleri imzalayarak diğer devletler gibi yükümlülük üstlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bireylerin eğitim hakkına yönelik hassasiyetten engelli bireylerin eğitim hakkı da nasibini almış gibi görünmektedir. Uluslararası bildiri ve sözleşmelerde engellilerin eğitim hakkına yer verilmiş ve bu hakkın kullanılabilmesi için devletlere bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Bu bağlamda kaleme alınmış iki önemli bildiriden ilki Birleşmiş Milletler tarafından 20.12.1971 tarihinde kabul edilen Zihinsel Engellilerin Haklarına Dair Bildiridir. İkinci bildiri ise 9.12.1975 tarihli Engelli Hakları Bildirisidir. İki bildirinin ortak özelliği, devletlere engellerin eğitim hakkını kullanmaları kolaylaştıracak yükümlülükler yüklemesidir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 13.12.2006 tarihinde kabul edilen ve Türkiye'nin de onayladığı Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi engellilerin eğitim hakkı açısından yüksek bir öneme sahiptir. Sözleşmeye göre; engellilerin eğitim hakkı engellenemez; engelliler, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılır; genel eğitim sistemi içinde engellilerin her seviyede eğitim almasını sağlayacak bütünleştirici planlamalara yer verilir; işleme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk işaret dili sistemi oluşturulur.

Özetle, düzenlenen uluslararası sözleşmeler her bireyin eğitim hakkına sahip olduğu, temel eğitimi vermenin devletin yükümlülüğü olduğu, ortaöğretimin mesleki ve teknik eğitimi de kapsayacak şekilde eşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması yükseköğretimin ise fırsat ve imkânlar ölçüsünde herkese açık olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğitimde hiç kimseye ayrımcılık yapılamaz ve bu kapsama engelli bireyler de dâhildir. Engelliler için yasal düzenlemelerin yapılarak eğitime erişebilmelerinin önündeki engellerin kaldırılması yeterli değildir. Bununla birlikte makul düzenlemelerin de yapılarak eğitim ortamlarından yete-

rince yararlanmalarına imkân verilmelidir. Türkiye bu antlaşmaların neredeyse tamamını onaylayarak gerek genel eğitim hakkını gerek se engellilerin eğitim hakkını uluslararası antlaşmalardaki haliyle kabul etmiş bir ülkedir. Ancak uygulamada engellilerin eğitim hakkını kullanabilmesinin önündeki engellerin yeterince kaldırıldığını söylemek kolay görünmemektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün araştırma verilerine göre, gerekli uyarlamalar yapılması durumunda, engellilerin yüzde doksan dokuzu engellerine rağmen eğitim hakkını kullanabilecektir. Oysa Türkiye'nin, en azından çevresel düzenlemeler açısından, gelişmiş ülkelerin düzeyine çıkamadığı söylenebilir. Örneğin, engellilerin eğitim alabileceği yeterli sayıda özel eğitim kurumları mevcut değildir. Kapsayıcı eğitim alabilen engellilerin oranı oldukça düşüktür. Mevcut okullarda engelli bireylerin eğitim alabilmesi için gerekli olan düzenlemeler yeterli değildir. Okul ve sınıflarda engellilerin yaşamlarını kolaylaştıracak fiziksel düzenlemeler yeterince yapılamamıştır.

Engellilerin ilköğretime başlama ve devam etme oranları ortaöğretimden, ortaöğretime başlama ve devam etme oranı da yükseköğretimden daha yüksektir. Yükseköğretim basamağına erişim ve devam etme engelli bireyler açısından yüzde bir oranında dahi değildir. Bu oran ancak yüzde yarımdır. Engelli bireylerin ve ailelerinin eğitim hakkı konusunda bilinçlendirilmesi ve engellilere uygun okul ve sınıf düzeyinde düzenlemelerin yapılması yükseköğretim basamağına kadar olan eğitim hizmetlerine erişeme oranlarını yükseltebilecektir.

KAYNAKÇA

Aktel, M. ve Erten, Ş. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Engellilik Alanına Yaklaşımı: Hükümet Programları Üzerinden Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 165-177.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (2002). *Türkiye Özürlüler Araştırması*. <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf> Erişim Tarihi: 04.07.2019

Çağlar, S. (2009). Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı.

Çağlar, S. (2012). Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 61(2), 541-598

Çallı, Y. (2009). *Türk Anayasa Hukukunda Eğitim Hakkı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim dalı

Gülbahar, O. (2019). Okul Yöneticileri ve Velilerin Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Eğitim Hakkı ile ilgili Hükümlerinin Uygulanmasına ilişkin Görüşleri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Okçu, D. (2007). Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi. *Yüzyüncü Yüzyıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 46

Erten, Ş. ve Aktel, M. (2016). Ulusal Program ve Düzenli İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye'nin Engelli Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1275-1297.

Freeman, M. (2008). İnsan Hakları Disiplinlerarası Yaklaşım, Çev. A. Erkan Koca-Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınları, Ankara.

Kale, M., Nur, İ. ve Kara, İ. (2017). Okul Öncesinde Kaynaştırma Eğitimi Üzerine Bir Çalışma: Tezlerde Sunulan Önerilerin Uygulamalara Yansımaları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 220-234. DOI: 10.17679/inuefd.306517

Kırcaali-İftar, G. (1998). *Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim*. İçinde: Özel Eğitim, Editör: Süleyman ERİPEK, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1018

Orhan, S. ve Genç, K.G. (2017). Sosyal Bir Hak Olarak Engelli Bireylerin Eğitim Hakkı: Engelli Bireylerin Eğitiminde Yaşanan Problemlerin Beş İlçe Bazında Sakarya İlinde İncelenmesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar, 153-190 http://ceko.sakarya.edu.tr/sites/ceko.sakarya.edu.tr/file/secme_yazilar_26072017.pdf#page=165. Erişim Tarihi: 28.06.2019

Özden, Y. (2000). *Eğitimde Dönüşüm: Eğitimde Yeni Değerler*. Pegem A Yayıncılık, 2000

Özsoy, Y., Özyürek, M ve Eripek, S. (1992). *Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar*. Ankara: Karatepe Yayınları.

Sallan Gül, S., Cantürk, D. S. ve Gül, H. (2016). Türkiye'de Engellilik Politikalarında Paradigma Değişimi: Muhtaç Sakattan İhtiyaç Sahibi Bireye Geçiş. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi CİEP Özel Sayısı*, 785-793

Sunay, R. (2013). *İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu*. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 9-52.

Şişman, Y. (2014). Engelliler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 32, 57-85

Tansuğ, Ç. (2009). Türk Hukukunda Özürlü Hakları ve Bu Hakların Kullanılmasında İdareye Başvurular. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 83-109

TÜİK ve ASPB (2010). *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*. Ankara: TÜİK ve ASPB

Türk Dil Kurumu. (1998). *Büyük Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları: 549.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>. Erişim Tarihi: 28.06.2019